

Хутірська філософія П.Куліша: біля джерел українського аграризму*

Анотація. Завдання дослідження полягають у розкритті сутності ідеології центрально-східноєвропейського аграризму, аналізі хутірської філософії П.Куліша в контексті її становлення, виявленні впливу поглядів мислителя на розвиток відповідних ідей на початку ХХ ст. **Методологія** ґрунтується на засадах порівняльно-історичного й міждисциплінарного аналізу, соціокультурного підходу. **Наукова новизна** полягає в обґрунтуванні тези стосовно того, що аграристська за своїм змістом хутірська філософія П.Куліша стояла не лише біля витоків ідеології українського аграризму – вона узгоджується з ідеями центрально-східноєвропейського аграризму, ставши фундаментом смислового підґрунтя українського аграризму першої третини ХХ ст. **Висновки.** Наскрізно у хутірській філософії домінували системно викладені суто аграристські за змістом і мотивами ідеї: місто й село – два різних світи, культури; місто та село – антагоністи, оскільки перше зверхньо ставиться до другого; село первинне, природне, стабільне; місто вторинне, наносне, мінливе; село високоморальне, природно мудре, із практичним розумом і біблійністю, місто натомість зарозуміле, схоластично освічене теорією. Такі смисли хутірської філософії П.Куліша суголосні з українським аграристським дискурсом початку ХХ ст. Вони знайшли подальший розвиток у напрацюваннях М.Грушевського, В.Липинського, інших громадських діячів, політичних партій України. Основні положення хутірської філософії співзвучні з центрально-східноєвропейським аграризмом, оскільки вони стосуються окремішності селянства, його світогляду, культури. Селянство постає як носій високоморальних чеснот, уособлення традиційних цінностей. Для П.Куліша селянське буття – відмінний від міського шлях розвитку.

Ключові слова: хутірська філософія, Куліш, ідеологія українського аграризму, хутір, місто, селянство.

Якщо у XVIII ст. в Європі розпочалося «відкриття» народів і націй, то друга половина XIX ст. позначена пізнанням селянства. Тоді формувалося таке явище, як аграризм. Зародився він у Німеччині. Його основні ідеї представлено у працях Г.Руланда, А.Шефле. Згодом він поширився на територію Франції (Ж.Мелін). Наприкінці XIX – на початку ХХ ст. аграризм проник у Центрально-Східну Європу – Польщу, Болгарію, Румунію, Чехію, Словаччину та ін.¹

У широкому значенні центрально-східноєвропейський аграризм – цілісне соціокультурне явище, феномен історії, зумовлений об'єктивно-суб'єктивними-суб'єктивними чинниками, що є об'єктом пізнання. У вужчому розумінні – система селяноцентричних уявлень різних суб'єктів соціокультурного простору Центрально-Східної Європи другої половини XIX – початку ХХ ст. та їх практична реалізація. Конкретизуючи вужче розуміння аграризму того часу, констатуємо, що це система уявлень про селян, селян про самих себе, про селянство як активний суб'єкт історії, здатний до самостійного державотворення; складник внутрішньоєкономічної державної політики, спрямованої на вирішення аграрного/селянського питання;

* Стаття містить результати студій, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

¹ Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В.Липинського у системі східноєвропейського аграризму // Український історичний збірник. – Вип.2. – К., 2000. – С.164–166.

як самоусвідомлення селянами самими себе, як селянська політична культура й політична свідомість, як реалізація на практиці власне селянських сподівань та уявлень про справедливе майбутнє; компонент суспільно- й партійно-політичної думки.

Ключовими ідеологемами аграризму виступають: унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних, соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці²; визнання селянства верствою, здатною відігравати самостійну роль у політичному житті³; не капіталістичний, а «окремшній» селянський шлях розвитку суспільства, збереження приватної власності – дрібної селянської як оптимального регіонального її варіанта та піддрунтя соціального прогресу, а також ідея селянської кооперативної держави⁴; перевага землеробства й сільського способу життя над промисловістю та містом, а також селянства – над іншими соціальними групами⁵; селянство (землеробська верства) зосереджує у собі основні позитивні цінності, риси суспільства, це фундамент стабільності держави, носій національної ідентичності, а вказані вище чесноти мають визначати його політичну владу⁶.

Дослідники одностайні в тому, що ідеологія зумовлювалася такими факторами: загальносвітовою аграрною кризою, у тому числі в індустріальних країнах; аграрним характером економік у центрі та на сході Європейського континенту, гостротою аграрного питання; чисельною домінантою селянства над іншими верствами населення; підвищеним інтересом суспільства до аграрної тематики загалом і селянства зокрема. На цьому акцентують К.Галушко⁷, Г.Матвеев⁸ та ін.

Паралельно із загальноєвропейськими тенденціями пізнання селянства, формування аграристської ідеології відбувалося й в Україні. На нашу думку, із-поміж багатьох обставин, що зумовили її зародження, першість належить реформі 1861 р. та наступним перетворенням 1860–1870-х рр. у Росії, котрі започаткували часткову лібералізацію цієї країни. Соціокультурний шок, спричинений змінами у статусі селянства, зачепив як самих селян, так і поміщиків та державу. Виявився в тому, що жоден зі згаданих суб'єктів не знав відповіді на екзистенційне запитання: як жити/бути далі? Назрілою стала потреба в пізнанні та осмисленні нових пореформених обставин і, насамперед, нового суб'єкта соціокультурного простору – розкріпаченого селянства, його світогляду, способу буття тощо. Не менш актуальною була проблема суб'єктивізації селян. За таких обставин у другій половині XIX ст. в Україні започатковано пізнання, а радше неопізнання селянства.

До формування ідеології українського аграризму як варіанту центрально-східноєвропейського долучилася численна когорта інтелектуалів. Чільне місце з-поміж них, на наше переконання, належить П.Кулішеві. Історичні, історіософські та філософські погляди мислителя предметно висвітлено у працях кулішезнавців⁹. Окремі

² Матвеев Г. «Третий путь»? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше в межвоенный период. – Москва, 1991. – С.3–4.

³ Крапивин А., Бычихин Ю. Аграризм Димитра Драгиева – вождя болгарских крестьян // Вісник Донецького університету: Серія Б: Гуманітарні науки. – Вип.2. – Донецьк, 1998. – С.69.

⁴ Маковецкая Т., Покивайлова Т. Крестьянские партии в политической структуре Болгарии и Румынии в первой четверти XX в. // Балканские исследования. – Вып.9: Вопросы социальной, политической и культурной истории Юго-Восточной Европы [Електронний ресурс]: <http://lib.sale/stran-evropyi-istoriya/krestyanskie-partii-politicheskoy-strukture-37960.html>

⁵ Аграризм // Энциклопедия социологии [Електронний ресурс]: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/63/аграризм>

⁶ Галушко К. «Хліборобська ідеологія» В.Липинського... – С.164.

⁷ Там само.

⁸ Матвеев Г. «Третий путь»? Идеология аграризма в Чехословакии и Польше... – С.3.

⁹ Петров В. Пантелеймон Куліш у п'ятдесяті роки: Життя. Ідеологія. Творчість. – Т.1. – К., 1929; *Luckyj G. Panteleimon Kulish: A Ukrainian Romantic Conservative // Philosophy, History, and Social Action: Essays in Honor of Lewis Feuer.* – Boston, 1988. – P.313–320; *Бойко М.* Суспільно-політичні та філософські погляди Пантелеймона Куліша: Автореф. дис. ... канд. філос. наук. – Дніпропетровськ, 1998. – 20 с.; *Ясь О.* Історичні

питання, співзвучні з нашою темою, розкрито у спеціальних студіях¹⁰. Водночас, зважаючи на багатогранність творчості й постаті П.Куліша, контраверсійність суджень стосовно його доробку, опосередковану увагу до цього сегменту спадщини мислителя, актуальним вважається вивчення його хутірської філософії в контексті розвитку ідей європейського аграризму загалом і центрально-східноєвропейського зокрема.

Принципові положення хутірської філософії викладено в написаних у 1861, 1879, 1882 рр. творах П.Куліша: «Листи з хутора», «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія», «Хуторна поезія». Це був період правління імператорів Олександра II (1855–1881 рр.), Олександра III (1881–1894 рр.). Попри відмінності у засадах внутрішньої політики батька й сина, спільними були питання, на вирішення яких вона спрямовувалася. Насамперед ідеться про аграрне питання та проурядові аграрні ініціативи, суб'єктивізацію селянства.

У соціально-економічному та суспільно-політичному житті Росії зазначений проміжок часу – період промислової революції, формування індустріальної основи економіки, епоха модернізації та політизації країни, реагування на зовнішні, загальноцивілізаційні виклики. Це були наслідки, зумовлені змінами 1861 р., наступними перетвореннями 1860–1870-х рр. Фактично в окреслений період (друга половина XIX ст.) спостерігалось інтенсивне формування урбаністичної культури (в тому числі й на українських землях). Дуалістичний, але відносно монолітний імперський соціокультурний простір поступово трансформувався в різноманітний конгломерат субкультур. Насамперед змінилася соціальна структура суспільства, із дуалістичної (дворянство – селянство) стаючи дедалі соціально різноманітнішою з рельєфною суб'єктивізацією складників. Модернізм у широкому сенсі призвів до появи як мінімум двох раніше невідомих соціальних страт: буржуазії, робітничого класу. У структурі кожної з них також відбувалася внутрішня диференціація за різними критеріями (сферою діяльності, матеріальними статками, освітою тощо).

Модернізація не минула й село. Воно стало джерелом людських ресурсів для урбанізації та індустріалізації, що розгорнулися у країні. Соціальна мобільність активних суб'єктів-вихідців із села зумовлювалася різними суб'єктивними або об'єктивними факторами і причинами: особистою вдачею, пошуком заробітку, невірністю аграрного питання тощо. Опинившись у місті, колишні селяни зазнавали впливу міської культури, піддавались урбанізації, омшанювалися, пролетаризувалися. За різноманітності варіантів мав місце спільний знаменник – вони ставали відмінними, іншими, ніж коли проживали у селі. У такий спосіб відбувався їх ментальний відхід від традиційної для них сільської культури, наповнення свідомості новими смислами міської культури, способу буття.

погляди Пантелеймона Куліша в світлі інтелектуальних метаморфоз 1870–1880-х рр. // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип.17. – К., 2007. – С.78–105; Кондратьєва Д., Темірова Н. Вплив поглядів П.Куліша на формування української національної ідеї [Електронний ресурс]: [¹⁰ *Ерохов В., Хотовицький С.* Куліш П. як засновник «хуторянської філософії» // Економічні проблеми сталого розвитку: Тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, присвяченої Дню науки в Україні, 20–29 квітня 2006 р. – Т.2. – Суми, 2006. – С.187–188; *Юдкін-Ріпун І.* «Хуторянство» Пантелеймона Куліша як український екзистенціалізм // Студії мистецтвознавчі. – Вип.1\(21\). – К., 2008. – С.18–29; *Сошицьков А.* Метаморфози «хуторянської філософії» П.Куліша // Грані. – Вип.4. – К., 2012. – С.43–47; *Ліш С.* Хутірська філософія та її трансформація у малій прозі Пантелеймона Куліша // Мова і культура. – Вип.16. – Т.6. – К., 2013. – С.272–279; *Артюхов В.* Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму \[Електронний ресурс\]: <http://art64.blogspot.com/2012/04/blog-post.html>; *Огородник І.* Історія філософської думки в Україні \[Електронний ресурс\]: \[http://pidruchniki.ws/11510409/filosofiya/panteleymon_kulich\]\(http://pidruchniki.ws/11510409/filosofiya/panteleymon_kulich\)](https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=10&ved=2ahUKEwjDr66O8LDnAhVTycQBhA-rBoQQFjAJegQICRAB&url=http%3A%2F%2Fjvestnik-sss.donnu.edu.ua%2Farticle%2Fdownload%2F1206%2F1233&usq=AOvVaw3FbhNVDsWbWtnFvNu1k_qz; Лазарева В. До історіографії досліджень державницько-правових ідей у творчості Пантелеймона Куліша // Український історичний збірник. – Вип.15. – К., 2012. – С.258–272; Марченко Н. Консервативний дискурс творчості П.Куліша // Вісник КНЛУ: Серія «Історія, економіка, філософія». – Вип.19. – К., 2014. – С.44–50.</p>
</div>
<div data-bbox=)

Таке формування відбувалося здебільшого на засадах заперечення попередньої культури та практик, властивих селу. Нове гіперболізувалося, протиставлялося попередньому. Нові смисли урбаністичної свідомості поширювалися шляхом освіти, освіченості, практикою життя в місті тощо. Природний розум селянина, біблійно-кардіоцентричний світогляд оміщанювалися, набуваючи раціонального інструментарію мислення. На цьому тлі традиційна селянська культура й цінності нівелювалися.

Під впливом таких складних соціокультурних трансформацій дедалі розширювалася та поглиблювалася тріщина між двома світами: села й міста. Відповідний соціокультурний зсув стосувався таких елементів цих двох мікрокосмосів, як мова, релігія, традиція, природність, освіта, наука. Тобто дедалі відміннішими ставали сільська й міська картини світу, світосприйняття селян і містян, їхні свідомість та побут, культура загалом. Якщо на селі поцінювався природний розум селянина, його кмітливості, здатність до вирішення суто практично-господарських завдань, набожність і релігійність, то ієрархія цінностей та смислів містян була іншою. Не практичний розум, а освіченість; не розумні статки, а надмірність, розкіш; не традиційні вічні цінності, а мінливі, гонитва за модою, відповідність її тенденціям і віянням; не природність людини, а її «культурність», «цивілізованість». Тобто примат вторинності над первинністю.

Водночас у межах імперського інтелектуального поля другої половини ХІХ ст. спостерігаємо формування власне українського сегмента, модерної української інтелектуальної думки. На наше переконання, український інтелектуальний простір, як і європейський, значною мірою був зосереджений на формуванні нових уявлень про начебто відоме, але достатньо неосмислене нове селянство. Українська інтелігенція була налаштована на різні форми діалогу з цим феноменом. Результатом такого інтелектуального штурму стало набуття нею нових практик у розумінні селянства, становлення українського аграризму як варіанту центрально-східноєвропейського. На тлі таких соціокультурних трансформацій і з'явилася хутірська філософія П.Куліша як рефлексія означених вище процесів.

Для мислителя місто – не просто населений пункт. У нього він вкладає значно ширший і глибший смисл – мікрокосмос з особливою урбаністичною культурою. У першому листі «Про городи й села» П.Куліш подає розгорнуте розуміння сутності урбаністичної культури, містян, що є її носіями. На його переконання, місто – «безодний бурх», «оця грукотня, оцей гомін, галас, гук, свист». Місто – це «поваба», «мізерна цивілізація». Таке розуміння міста засвідчувало несприйняття автором урбанізації. У модернізаційних процесах, свідком яких він був, філософ убачав зміщення ієрархії цінностей особистості в бік відходу від морально-етичних імперативів до матеріальних, від вічних – до мінливих. Такі зміни він однозначно розцінював як негатив.

Світогляд містян, на думку П.Куліша, сформовано «високими палатами». Він наскрізь пронизаний лише матеріальними, наносними смислами. Зважаючи на це, кругозір жителів міст обмежений. Вони приземлені у своїх прагненнях, думках, почуттях. Стосовно цього мислитель писав: «Родившись у городах, зріши в високих палатах, вони нічого кращого й не видумують над свою панську, чи, як там кажуть, комфортабельну жизнь»¹¹. Для нього «панське» й «комфортабельне» – слова-синоніми зі спільною негативною конотацією.

Така особливість розуміння автором хутірської філософії «мізерної цивілізації» зумовлена тим, що він трактує місто руйнівником традиційної ідентичності, властивої селянам (хуторянам). Насамперед руйнацію він убачає в десуб'єктивізації містян: матеріалізації, капіталізації їх світоглядних засад, у приматі мінливого

¹¹ Куліш П. Листи з хутора // Його же. Твори в 2 т. – Т.2. – К., 1989. – С.244.

над вічним. Гроші, матеріальні статки, мода тощо – базові цінності жителів міст. «Промантачились городяни на свої щотижня новії моди, проїлись на свої ласощі, проциндрили батьківщину на дорогі забавки; пішла половина в старці через дурний натовп, через ту навісну дорожнету»¹², – зауважує П.Куліш. Наголошує він і на тому, що для міської культури прийнятним є «взяти грішми або чим іншим, за рідного батька, матір, брата, сестру або й дитину (ого, як часто!) буває по тих цивілізованих сторонах»¹³. У такий спосіб підкреслюється руйнівний зміст урбаністичної культури, знеособлення її носіїв, культивування розкоші, пихи, «непокійної моди».

Руйнівний характер «мізерної цивілізації», на переконання мислителя, полягає й у тому, що вона не є комфортною для містян, попри те, що вони хизуються її зверхністю – вона нікчемна. Більшість із них живуть за межею бідності, у злиднях, тяжко працюючи. «Не завидуємо ми ні городянським дивам великим, ні городянському комфорту; бо що нам по тому всьому, коли в городах тільки сота доля божого люду в достатках і всіми тими дивами користується, а тисячі голів людських, як риба об лід, побиваються»¹⁴, – розмірковує П.Куліш із цього приводу у другому листі з хутора.

Місто, на думку філософа, десуб'єктивізує особистість і соціально. Це виявляється в тому, що воно – джерело бандитизму. Про це йдеться у четвертому листі з хутора. Автор хутірської філософії відверто про це говорить: «[...] бо – відоме діло – городи багато таких людей порозводили, що, мов вовки, в серці тільки хижачтво мають. Заночувати в полі – страшно»¹⁵.

Місто руйнує національну ідентичність особи, асимілює її. Стосовно цього у творі «Хутірська філософія і віддалена од світу поезія» П.Куліш писав: «У столиці нашого брата українця важко відрізнити від іншої руської братії; він настільки асимілюється із загальнорусами, що навіть листи пише своїм приятелям»¹⁶. Продовжуючи свої міркування в такому контексті, філософ одним із значущих маркерів ідентичності визначає освіту. Саме завдяки її змісту формуються або нівелюються/асимілюються світоглядні імперативи особистості, її свідомість, культура тощо. Значну увагу, зважаючи на це, приділено сутності міської освіти, її принципам і методам навчання. Міська освіта/просвіта, на переконання мислителя, – урбаністичний інтелектуальний продукт, вона похідна від природної мудрості. Як й урбаністична культура, урбаністична просвіта не є насправді такою, як її мислять містяни.

П.Куліш переконаний, що «в просвіті, яку продукують столиці, багато лиха й непевна частина добра; що друковане слово, яке летється на публіку зливою, не дає жититися іншим джерелам життя»¹⁷. Школи, гімназії, університети, академії, бібліотеки своїм «просвітництвом» не сприяють об'єднанню людей і взаєморозумінню між ними. Навпаки, «люди перестають розуміти одне одного і з відчаю готові порозходитися у різні боки»¹⁸. Міська освіта робить вихованців дедалі відірванішими від природи, незрозумілими для селян: «У город – по гроші, а в село – по розум. [...] в селі зовсім не потрібні такі мудрагелі, у яких лопата – лопатус, баба – бабус»¹⁹. Урбанізована освіченість не робить щасливішим. Вона схоластична, а тому не сприяє еволюції як гармонійно розвиненої особистості: «[...] що рясніше на нас летється

¹² Там само. – С.245.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само. – С.254.

¹⁵ Там само. – С.264.

¹⁶ *Куліш П.* Повість про український народ. Мое життя (жизнь Куліша). Хутірська філософія і віддалена од світу поезія. – К., 2005. – С.253.

¹⁷ Там само. – С.143.

¹⁸ Там само. – С.144.

¹⁹ Там само.

доц друкованого слова pro і contra, то в більшу безнадію впадає людина, серце якої має гадку не про сам тільки особистий комфорт і навіть не про сам комфорт своєї сім'ї, що зветься державою»²⁰.

Причина такої результативності освіти в місті, на думку П.Куліша, полягає в тому, що вона не стимулює природний потяг особистості до знань. Вона не є антропоцентричною, не заохочує розкриття природної обдарованості особи: «[...] школа з її устроєм [...] забила в моїй голові зроблений [...] засів, як забиває ніжні зерна холодна й шалена злива. [...] вода науки лилася через вінця; я захлинався в ній; мені не давали сказати від самого себе жодного слова»²¹. У цьому погляді П.Куліша перегукуються з ідеями Ж.-Ж.Руссо. Французький філософ також не вбачав сенсу в «тих смішних закладах, що називаються колежами. [...] Я не беру до увагу також світського виховання, оскільки все це виховання, прагне до двох суперечливих цілей, не досягає жодної з них: воно здатне продукувати людей дволиків, що завжди демонструють вид, що вони начеб то все роблять для інших, а насправді завжди думають лише про себе»²².

Обидва мислителі були прихильниками персоналістичного підходу в навчанні, який не руйнує особистості, а розкриває її природний потенціал. Ж.-Ж.Руссо звертав увагу на те, що до вихованців потрібно ставитися відповідно до їх віку. Дитині слід коректно показати її місце у процесі виховання, а також ненав'язливо, а майстерно утримувати його на ньому. У такий спосіб учень, котрий не знає, що таке мудрість, на практиці отримає важливий її урок²³.

У місті відбувалося «накачування шкільною премудрістю». Це спричиняло розвиток зарозумілості – «раннього всезнання далекого від нас і цілковитого незнання найближчого до нас»²⁴, а не ґрунтовних знань; однобокого, а не системного світогляду. Тогочасна методика навчання, яку так гостро критикував П.Куліш, більше нагадувала «штуку заради штуки», не бралися до уваги персональні особливості тих, хто навчався. Дидактична література була слабко адаптованою до належного сприйняття розміщеного в ній матеріалу здобувачами знань. Це, за П.Кулішем, «мертві книжки», «вельми погані», «украї тупо написані»²⁵.

Значною мірою, стверджує мислитель, денаціоналізація особистості інструментами освіти була зумовлена національною політикою імперських властей. Одним із завдань вони вбачали зміну парадигми ідентичності тих народів, що входили до складу Російської імперії, наповнення її іншими смислами, що формували не національну, а імперську або дуалістичну ідентичність, за якої домінуючою виступає імперська світоглядна система, а національну витиснено на периферію. Філософ свої міркування підтверджує тим, що в освітньому процесі були відсутні предмети народознавчого циклу. Вони не викладалися навіть в Університеті св. Володимира: «Така була, своєю чергою, й діяльність Київського університету. В ньому повторювалися гучні імена філософів, істориків, поетів, студювалися їхні великі творіння, друкувалися захаращені цитатами книжки; та на жоден джойм, на жодну риску не посунув Київський університет науки, і ніби ще зумисно придушив найголовнішу галузь науки – народознавство»²⁶.

²⁰ Там само. – С.151.

²¹ Там само. – С.159.

²² Руссо Ж.-Ж. Еміль, або Про виховання // Права дитини: від витоків до сьогодення. – К., 2002. – С.25.

²³ Руссо Ж.-Ж. Еміль, или О воспитании // *Его же*. Избранное. – Москва, 1976. – С.94.

²⁴ Там же. – С.201.

²⁵ Там же. – С.210.

²⁶ Там же. – С.223.

Ніхто з університетської професури не виявив зацікавленості результатами народознавчої експедиції П.Куліша 1843 р. Зібраний ним фольклор було надруковано лише 1857 р. в Санкт-Петербурзі. До книгарні Київського університету книжка, за спостереженнями П.Куліша, не потрапила²⁷.

У третьому листі з хутора його автор звертає увагу на ще один аспект денаціоналізації, втрати української ідентичності жителями міста. Він стосується мови навчання, викладання урбаністичної освіти. Окрім того, що вона була складною для сприйняття, зважаючи на її схоластичність, вона була ще й неприродною для вихідців із села. Освіченість іншою мовою передбачала її опанування, мінімізацію мовленнєвої практики природною, рідною мовою. За словами П.Куліша: «Занедбали здавна вже письменні городяне наш сільський неписьменний люд з його недрукованою мовою; [...] Великим сим писателям і строїтелям речі книжної було байдуже, що весь наш простий люд крізь той невід здавався недорікою, байдуже й на те, що не було сьому людові іншого ходу в письменство, тільки мусив рідного простого і виразного свого слова зректися. Оддаючи тоді в школи дітей, наші хуторяне все одно, що в москалі оддавали, бо через те письменство химерне меншало в нас людей, котрі по-нашому розмовляли і по-нашому на божий мир дивилися, і по-нашому між селянами оберталися»²⁸.

«Штука заради штуки» не лише не сприяла формуванню в особі ґрунтовних знань, а й вихолощувала українську ідентичність: «[...] невірна городянська наука знівечила»²⁹. В унісон з освітньою політикою, спрямованою на денаціоналізацію, звучала й імперська преса. Її риторика не викликала сумнівів, уважає мислитель, стосовно того, чиї інтереси прославлялися. «Серце російської преси б'ється дужче на користь народу, який заглушив своїм централізмом навіть провансальський посів народної поезії, ніж на користь народу, який од Біблії й античного світу перейшов до поезії рідної легенди, пісні, до поезії затишного [...] сільського побуту»³⁰.

Як і місто, хутір для П.Куліша – не просто населений пункт. У розумінні В.Єрохова й С.Хотовицького, це «осередок життя людини, не зіпсованої ворожою її душі цивілізацією», де вона безпосередньо спілкується з природою, із вічним і сталим, протиставлення місту; знак, що сигналізує про певну концепцію «розуміння Кулішем народності, естетичного ідеалу письменника, традиційної культури»³¹. Із позицій екзистенціалізму сутність хутора трактує І.Юдкін-Ріпун. Етимологію він виводить від давньонімецького «*huntari*» – «повіт». Уважає його співзвучним із латинським «*hortus*» – «сад». Тож «хутір» – це образ «барокового вертограду, який виповнював українську літературну традицію принаймні впродовж двох століть перед П.Кулішем. Тоді в українській бароковій поетиці садів можна вбачати першоджерело образу хутора як самодостатнього мікрокосмосу»³².

Сприймаючи загалом таке трактування хутора П.Куліша, висловимо і власні міркування з цього приводу. В осягненні цього феномену обґрунтованим є звернення до соціокультурної парадигми, зокрема соціокультурної еволюції. Під нею розуміють екологічний підхід, що аналізує соціальні та культурні елементи в контексті того природного й соціального середовища, в якому існує суспільство. Керуючись цим, суспільствознавці розрізняють багато варіантів соціальної

²⁷ Там же. – С.226.

²⁸ *Куліш П.* Листи з хутора // *Його ж.* Твори в 2 т. – Т.2. – С.256–257.

²⁹ Там само. – С.259.

³⁰ *Куліш П.* Повість про український народ... – С.265.

³¹ *Єрохов В., Хотовицький С.* Куліш П. як засновник «хуторянської філософії»... – С.187.

³² *Юдкін-Ріпун І.* «Хуторянство» Пантелеймона Куліша як український екзистенціалізм. – С.21.

структури та культури різних суспільств, що існували у процесі соціокультурної еволюції³³. Наприклад, типології суспільств. Більшість фахівців погоджуються з тим, що «аграрне суспільство є етапом суспільного розвитку, що ґрунтується переважно на сільськогосподарському виробництві, й основним підґрунтям його існування, зокрема щодо постачання поживи, був аграрний сектор економіки»³⁴.

Дослідники виокремлюють ознаки аграрного суспільства: понад 80% економіки припадає на сільське господарство; обмежена кількість видів виробництва й самої продукції; простий поділ праці, що проявлявся, зокрема, у відносно нескладному способі вироблення благ і відсутності спеціалізації у виробництві; невелика різноманітність соціальних груп; так званий «парафіалізм» – обмежене спілкування між окремими малими спільнотами людей³⁵. На переконання Д.Белла, характерними ознаками доіндустріального типу суспільства була «гра між людиною і природою», тобто взаємодія людей, природних сил та ресурсів, залежність людей від природи³⁶.

Водночас аграрний тип суспільства, на нашу думку, насамперед це природність соціокультурного буття, баланс між природою й людиною, оприроднення суспільного буття та олюднення природи. Це оригінальна еволюція й непередбачуване реагування на внутрішні та зовнішні виклики. Аграрні суспільства стали лоном, в якому зросли соціальні, економічні, політичні, інші інститути, без яких неможливо уявити індустріальний чи постіндустріальний типи суспільства. В їх надрах сформувалися міста, що від початку мали аграрний характер, а згодом перетворилися на рушії трансформації аграрного типу суспільства в індустріальний тип, стали іншими щодо села. Не ідеалізуючи аграрний тип суспільства, цей феномен повною мірою не осмислений дослідниками, оскільки він насправді є набагато більшим та іншим, ніж уявлення про нього з позицій пріоритету розвитку техніки, технологій.

Зважаючи на таку запропоновану нами методологію, кулішівський хутір – це аграрний тип суспільства загалом, виразним маркером якого є моральність³⁷, і, зокрема, аграрний мікрокосмос його носіїв: «старовина» «простих хуторян», що «чесної свити з себе не скинули»³⁸. П.Куліш неодноразово в листах із хутора звертається до історичної ретроспективи стосовно витоків села й міста. Сутолосно з концепцією соціокультурної еволюції він стверджує первинність походження села над містом, залежність міста від села у забезпеченні людським капіталом, продовольчими та іншими ресурсами. Без села й селян міста не було б, воно не змогло б існувати: «Ми ж, люде прості, як навчились на варязькій чи на литовській або польській панщині за плугом добре ходити і недолюдків годувати, то й досі себе самих і білоруких городян хлібом годуємо»³⁹.

На нашу думку, що ґрунтується на аналізі змісту хутірської філософії, хутір для П.Куліша – осердя української ідентичності та духовності, уособлення пам'яті про українську минувшину. Природні люди – селяни, як і аграрний тип українського суспільства, – унікальне явище, що живе за власними законами, упорядкований та самодостатній мікрокосмос. Хутір – щось унікальне, глибоке, непізнане. Його суб'єктам властива здатність ірраціонально-цілісного світосприйняття світу

³³ Суспільство та його типи [Електронний ресурс]: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/sociology/12431/print>

³⁴ Клим І. Особливості криз в аграрному суспільстві // Вісник Прикарпатського університету: Політологія. – Вип. 4/5. – Івано-Франківськ, 2011. – С.14.

³⁵ Там само. – С.14–15.

³⁶ Особенности культуры постиндустриального общества в трактовке Д.Белла [Електронний ресурс]: www.bmstu.ru/ps/~chernysheva/fileman/download/.../БЕЛЛА.doc

³⁷ Куліш П. Повість про український народ... – С.273.

³⁸ Куліш П. Листи з хутора. – С.275.

³⁹ Там само. – С.245.

в поєднанні з практичним розумом. Хутірське світосприйняття, на наше переконання, відображає ці параметри. Воно ґрунтується на біблійних цінностях і парадигмах. Уважаємо, що секрет хутора, хutorян, української ідентичності – у тісному зв'язку із землею. Попри всі історичні випробування, що випали на долю українства, «земля все-таки залишилася руською»⁴⁰, – писав П.Куліш. Ми солідарні з ним у тому, що завдяки аграрному типу українського суспільства і збереглися природні та справжні цінності нашого народу. Їх носієм було селянство. На цій підставі складно не погодитися з філософом, що майбутнє України тісно пов'язане з майбутнім селянства – уособленням української ідентичності.

Водночас П.Куліш визнає, що історично місто відіграло захисну функцію щодо села. Однак така протекція не була альтруїстичною. За неї селяни дорого платили: «Шкода тільки, що дуже дорого з нас за сю послугу брали; бо, одбиваючи од нас ворогів наших, не з кого, як із нас же, його харчували, не на кого, як на нас же, постоем його напускали»⁴¹.

У взаємовідносинах міста й села в історичній ретроспективі П.Куліш не бачить компліментарності. Місто не вважало село споріднено близьким собі явищем. Навпаки, витіснивши в підсвідоме своє походження від села, воно завдавало селянам наруги, руйнувало їх. В історичній минувшині селянсько-міської некомпліментарності мислитель убачає витоки й сучасного йому соціокультурного протиставлення міста селу.

Як колись, так і за роки життя П.Куліша, місто та село – два протилежних світи, два різних способи світосприйняття й буття, дві окремих картини світу. «Усі письменні люде, опріч двох або трьох, которих голос до нас доходить, радять нам своє хutorянське життя на міщанське міняти»⁴². Хutorське життя не лише відмінне від міського. Воно, на переконання П.Куліша, краще за нього⁴³. Вигідно різниться в ліпшу сторону тим, що в ньому панує традиціоналістський, а не мінливий порядок речей⁴⁴. Насамперед у ньому домінує «пам'ять серця», котра ніколи не зраджує⁴⁵. Відповідно, відмінними один від одного є й суб'єкти аграрного та урбаністичного мікрокосмосів – селяни та містяни. Перші, за логікою філософа, виховані світом природи й у світі природи. Другі – штучним письменним світом та у штучному письменному світі⁴⁶.

Ця думка стосовно окремішності селянського та міського світів – наскрізна у хutorській філософії. Автор розвиває її завдяки компаративізму, порівняльному аналізу двох споріднених і водночас протилежних аграрного й урбаністичного світів. Хutor як уособлення аграрного типу суспільства, унікальний аграрний мікрокосмос його носіїв він аналізує за тими ж параметрами, що й місто: культура, освіта тощо. Особливу увагу приділено розкриттю внутрішнього світу хutorянина, його селянської мудрості, моральним чеснотам тощо. Їх ідентифіковано як такі, що наповнені ідеальними смислами. Постійне зіставлення з відповідними параметрами міста не на користь останнього. У цьому ми вбачаємо подібність хutorської філософії П.Куліша до центрально-східноєвропейського аграризму, зокрема до такого принципу, як унікальність та незаперечна цінність для людства духовних, моральних, культурних і соціальних властивостей, притаманних селянству та його праці.

⁴⁰ Куліш П. Повість про український народ... – С.220.

⁴¹ Куліш П. Листи з хutora. – С.251.

⁴² Там само. – С.244.

⁴³ Куліш П. Повість про український народ... – С.146.

⁴⁴ Там само. – С.157.

⁴⁵ Там само. – С.161.

⁴⁶ Там само. – С.141.

Сільська освіта, на переконання автора хутірської філософії, відмінна від міської, вона інша. Він протиставляє урбанізовану освіту та природну освіту на селі. Перша, як на нього, формує в особистості освіченість, котра насправді є зарозумілістю. Така освіченість – не виступає гарантією духовної зрілості особистості, її високої моральності, духовності. Друга натомість антипод першої. Вона надає селянинові практичних навичок сільського життя, сприяє розкриттю його природних здібностей, природної мудрості: «Лучше ж йому в батька та в матері простого господарства навчитись, аніж чужим у рідну сем'ю з тими науками вернутись»⁴⁷. У цьому погляді П.Куліша перегукуються з думками Ж.-Ж.Руссо, котрий також уважав, що землеробство – перше заняття людини. Воно чесне, корисне, найблагодорніше з усіх, якими можна займатися⁴⁸. П.Куліш категорично не сприймає урбанізовану освіту, котра віддаляє особистість від розуміння себе, духовно дистанціює дітей від батьків. Із цього приводу він зазначав: «Не хочемо ми ніяких благ цивілізації, коли, за сі блага, діти наші не вмітуть із нами, під нашу старість, розмовляти, коли вони нас, а ми їх, через їх велику освіту, не розумітимемо!»⁴⁹.

Принципова окремішність селянської освіти полягає в її спрямуванні – вихованні душі. Зіставляючи її з освітою міста, П.Куліш зауважує, що сільська освіта формує «правдиве серце» «нашого доброго селянина». Міська – тільки «розуму прибильшує». Навряд чи варто гіперболізувати урбанізовану освіту, уважає філософ, щоб «уже рідну свиту з себе скинути, що прочитав пару книжок німецьких?»⁵⁰. Отже в такий спосіб він наголошує на кардіоцентризмі сільської освіти. На противагу цьому міська освіта породжує бездуховний раціоналізм, руйнує біблійність і не пропонує інших, морально вищих цінностей. Маючи розвиненим лише один інтелект, особистість втрачає зв'язок із природою, природною духовністю. Гармонійний її розвиток за таких умов перетворюється на цинічну раціональність, аморальну інтелектуальність.

Освіта на селі від міської також кардинально різниться своїм характером. Вона не монетарна, її смисл полягає в тому, щоб «душі спасати, а не кишени грішми начиняти»⁵¹. Селянська душевна освіта ґрунтується на високоморальному імперативі, сформованому столітньою традицією: «У нас, панове, наука своя, тисячолітня: вона навчила нас більше слухати праведного слова божого, аніж лукавої панської мови»⁵². На думку П.Куліша, вона у селянина формує матеріальний мінімалізм і високу духовність, чистоту думок, помислів, дій.

Розкриваючи цю свою тезу, автор послуговується категорією «простота», для якого це не розкіш, не аскетизм. Це різні категорії. Простота – розумні статки, практичний селянський розум і висока мораль: «Ми так собі міркуємо: що нема і в світі кращої одежини, як наша проста свита. Як подумаєш, через якії вчинки люде собі тії саети та оксамити добувають, то, далєбі, вона в нашій думці сяє краще всякого дорогого каменю на тих жупанах або на широких панських сукнях, – що ні одна ж то гірка сльозина на те шорстке ткання не покотилася! Далєбі, здається вона нам ніби святою ризою»⁵³.

Особливість селянської освіти і в її філософії, у тому, що вона тримається «свого хуторського розуму і смаку», пізнавально орієнтована. Унікальність селянської

⁴⁷ Куліш П. Листи з хутора. – С.246.

⁴⁸ Руссо Ж.-Ж. Еміль, или О воспитании. – С.97.

⁴⁹ Там же. – С.247.

⁵⁰ Там же. – С.279.

⁵¹ Там же. – С.248.

⁵² Там же. – С.250.

⁵³ Там же. – С.249.

освіти, на переконання мислителя, у тому, що вона формує гармонійну особистість, котра є інтелектуально розвиненою, духовно багатою, із невтраченою ідентичністю. П.Куліш схвально ставився до того, щоб селяни читали, знали, цікавилися тим, що «на світі діється». Був переконаний, що «не знавши світу божого широко, не визнаєш, чого, що стоїть»⁵⁴. Водночас він упевнений, що джерело життя – не книжна наука, а «власний ґрунт». Книжна наука – «застояна вода», наука життя – джерельна, чиста⁵⁵.

Він обстоював відкритість селянського мікрокосмосу у спілкуванні з іноземцями, розширення селянського освітнього простору, світогляду: «Коли чоловік іноземний в хаті трапиться, розмовляй з ним і про всячину розпитуй. Коли й самому лучиться заїхати в далекі сторони – обома ушима слухай і очима дивись, що воно й як там діється; а ледащиці-моди в хутори не привозь, волю шануй і в городянську нужду через розкіш не вскакуй. Хоч же б і всі ви поробились письменними і, як там кажуть, просвіщенними; хоч би книжки німецькі так як справжні німці почитували, а проте своєї мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люде як слід, – тоді з вас буде громада шановна і вже на таку громаду своєї лапи ніхто не наложить»⁵⁶.

Однією з наскрізних категорій хутірської філософії виступає селянська природна мудрість, власне селянська філософія. Для її автора вона первинна, порівняно з міською освіченістю – «оманою городянською», зважаючи на первинність села й селян, порівняно з містом і містянами: «Початок і корінь городянства зростає у хуторі»⁵⁷. Ним вона наділяється божественним походженням і змістом, оскільки її носії – селяни – природні, Богом створені. Селянська мудрість – це пізнана істина, джерелом якої є слово Бога. Пізнання істини – «найкраща, найбільша нагорода на землі: більшої ніхто не пожадає і не видумає»⁵⁸.

П.Куліш з'ясовує головні риси селянської філософії. До них він зараховує: 1) «великі мислі»; 2) «високі співи»; 3) «проза мальовнича»; 4) «філософська нагота». Селянську філософію мислитель протиставляє міській освіченості. Завдяки такому інструменту розкрито, що селянська філософія справжня та природна. Така його думка ґрунтується на тому, що: 1) селянин – справжній, природний; 2) селянин богошанувальний; 3) селянська філософія стосується справжніх природних цінностей. У містах цього немає, і не може бути. П.Куліш уважає, що філософія «мізерної цивілізації» ґрунтується на бундючності, розкоші, «невпокійній моді». Натомість джерелом селянської мудрості є історія народного духу⁵⁹.

Пізнати істину можуть лише селяни, адже вони вірять у Бога, високоморальні в помислах і справах, працьовиті, прості. Міщани не здатні на це. Вони, за словами автора хутірської філософії, розбещені, не розуміють великої праці, кривавого поту. «Городи вам її не виявлять, бо вже до двох тисяч років береться, як вони її затуманюють. Величаються своїми архітектурами та живописами, т театрами, та музиками і поезією, а того й не збагнуть, що все те іскуство велике служить найбільш людській гордині та розкоші [...] і не розуміють восторгів великої праці, кривавого поту за людське благо»⁶⁰.

⁵⁴ Там же. – С.279.

⁵⁵ *Куліш П.* Повість про український народ... – С.220.

⁵⁶ *Куліш П.* Листи з хутора. – С.255–256.

⁵⁷ Там само. – С.262.

⁵⁸ Там само. – С.253.

⁵⁹ Там само. – С.255, 259.

⁶⁰ Там само. – С.254.

Отже, узагальнивши, констатуємо. Хутірська філософія П.Куліша селяноцентрична, аграристська за своїм змістом. У ній обґрунтовано окремішність та унікальність аграрного типу українського суспільства – хутора. Цей глибокий, унікальний мікрокосмос незрозумілий насамперед для урбаністичного мікрокосмосу. Міщани глузують із нього, зневажають його. Насправді село – світ природного практичного розуму в поєднанні з високою моральністю. Село й селянство – оберіг української ідентичності.

Наскрізно у хутірській філософії домінують системно викладені суто аграристські за змістом і мотивами ідеї: 1) місто й село – два різних світи, культури; 2) місто та село – антагоністи, оскільки перше зверхньо ставиться до другого; 3) село первинне, природне, стабільне; місто вторинне, наносне, мінливе; 4) село високоморальне, природно мудре, із практичним розумом і біблійністю; місто зарозуміле, схоластично освічене теорією.

Такі смисли хутірської філософії П.Куліша сутогосні з українським аграристським дискурсом початку ХХ ст. Наприклад, М.Грушевський, з'ясовуючи етносоціальну структуру українства, писав: «Такою ж російською або денаціоналізованою була влада [...] Тільки [...] селяни [...] зберегли національні форми в їхньому первісному стані»⁶¹. Майбутній очільник Центральної Ради відверто вважав, «головною підставою сеї Великої України ще довго, коли не завсіди, буде селянство, і на нім прийдеться її будувати. В довгі часи нашого досвітнього животіння ми все повторяли, що в селянстві і тільки в селянстві лежить будучина українського відродження і взагалі будучина України. Протягом цілого століття українство і селянство стали ніби синонімами»⁶². В.Липинський, розвиваючи тезу П.Куліша щодо відмінності двох світів, міста й села, – писав, що між ними не просто конфлікт. За його інтерпретацією, між ними триває «боротьба не на життя, а на смерть». Це боротьба двох непримиримих світоглядів, «це смертельний поєдинок між селом і сучасним капіталістичним світом. Державою-господарством і державою-биржою»⁶³.

Основні положення хутірської філософії П.Куліша співзвучні з центрально-східноєвропейським аграризмом, оскільки вони стосуються окремішності селянства, його світогляду, культури. Селянство постає як носій високоморальних чеснот, уособлення традиційних цінностей. Завдяки цьому селянство переважає місто. Для П.Куліша селянське буття – відмінний від міського шлях розвитку. Він природний, гармонійний, антропоцентричний. Селянин не розчавлений природою, він породжений нею. Натомість містянин губиться в міській культурі, десуб'єктивізується.

Хутірська філософія П.Куліша стояла не лише біля витоків українського аграризму, вона узгоджується з ідеями центрально-східноєвропейського аграризму, ставши фундаментом для становлення смислового підґрунтя українського аграризму першої третини ХХ ст.

REFERENCES

1. Boiko, M. (1998). *Suspilno-politychni ta filosofski pohlyady Panteleimona Kulisha*. [Extended abstract of Candidate's thesis]. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].
2. Halushko, K. (2000). «Khlіborobska ideolohiia» V.Lypynskoho u systemi skhidnoieuropeiskoho ahraryzmu. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, 2, 164–166. [in Ukrainian].
3. Klym, I. (2011). Osoblyvosti kryz v ahrarynomu suspilstvi. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu: Politolohiia*, 4/5, 14–18. [in Ukrainian].

⁶¹ Грушевський М. Соціальна і політична боротьба в Україні в 1917–1918–1919 рр. // *Його ж.* Твори у 50 т. – Т.4. – Кн.2: Серія «Суспільно-політичні твори (листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.)». – Л., 2013. – С.209.

⁶² Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії // Там само. – Т.4. – Кн.1. – Л., 2007. – С.252.

⁶³ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. – К.; Філадельфія, 1995. – С.32–33.

4. Krapivin, A. & Bychikhin, Yu. (1998). Agrarizm Dimitra Dragieva – vozhdya bolgarskikh krestyan. *Visnyk Donetskoho universytetu: Seriya B: Humanitarni nauky*, 2, 69–72. [in Russian].
5. Lazarieva, V. (2012). *Do istoriografii doslidzhen derzhavnytsko-pravovykh idei u tvorchosti Panteleimona Kulisha*, 15. Retrieved from: <https://md-eksperiment.org/post/20181125-tvorchist-pantelejmona-kulisha> [in Ukrainian].
6. Lish, S. (2013). Khutirska filozofia ta yii transformatsiia u malii prozi Panteleimona Kulisha. *Mova i kultura*, 16, 6, 272–279. [in Ukrainian].
7. Makovetskaya, T. (1984). Krestyanskie partii v politicheskoy strukture Bolgarii i Rumynii v pervoy chverti XX v. *Balkanskiye issledovaniya*, 9. Retrieved from: <http://lib.sale/stran-evropyi-istoriya/krestyanskie-partii-politicheskoy-strukture-37960.html> [in Russian].
8. Marchenko, N. (2014). Konservatyvnyi dyskurs tvorchosti P.Kulisha. *Visnyk KNUU: Seriya: Istorii, ekonomika, filozofia*, 19, 44–50. [in Ukrainian].
9. Matveev, G. (1991). «Tretij put»? *Ideologiya agrarizma v Chexoslovakii i Polshе v mezhoennyj period*. Moskva. [in Russian].
10. Soshnikov, A. (2012). Metamorfozy «khutorianskoi filozofii» P.Kulisha. *Hrani*, 4, 43–47. [in Ukrainian].
11. Yas, O. (2007). Istorychni pohliady Panteleimona Kulisha v svitli intelektualnykh metamorfoz 1870–1880-kh rr. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 17, 78–105. [in Ukrainian].
12. Yerokhov, V. & Khotovytskyi, S. (2006). Kulish P. yak zasnovnyk «khutorianskoi filozofii». *Ekonomichni problemy staloho rozvytku: Tezy dopovidei naukovo-tekhnichnoi konferentsii vykladachiv, spirobitnykiv, aspirantiv i studentiv fakultetu ekonomiky ta menedzhmentu, prysviachenoi Dniu nauky v Ukraini, Vol.2*. Sumy. [in Ukrainian].
13. Yudkin-Ripun, I. (2008). «Khutorianstvo» Panteleimona Kulisha yak ukraïnskyi ekzystentsializm. *Studii mystetstvoznachy, 1(21)*, 18–29. [in Ukrainian].

Serhii Kornovenko

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History),
 Professor at Department of Intellectual Property
 and Civil Law Disciplines,
 B.Khmelnytskyi National University of Cherkasy
 (Cherkasy, Ukraine), s-kornovenko@ukr.net
 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

P.Kulish's Homestead Philosophy: Near the Sources of Ukrainian Agrarianism

Abstract. The objectives of the study are to reveal the essence of the ideology of Central and Eastern European agrarianism, the analysis of P.Kulish's homestead philosophy in the context of the formation of the ideology of Ukrainian agrarianism as an option of Central and Eastern European one, to identify the impact of P.Kulish's homestead philosophy on the development of the ideology of Ukrainian agrarianism in the beginning of the 20th century. **The methodology of the research** is based on the principles of comparative-historical and interdisciplinary analysis, socio-cultural approach. **The scientific novelty** is to substantiate the thesis that P.Kulish's philosophy, agrarianist in its content was not only at the origins of the ideology of Ukrainian agrarianism, it is in line with the ideas of Central and Eastern European agrarianism, it became the basis for the formation of a semantic foundation of the Ukrainian agrarianism. **Conclusions.** The homestead philosophy is through dominated by the ideas systematically stated, purely agrarianist in content and motives. Among them we distinguish the following: the city and the village – two different worlds, cultures; the city and the village are antagonists, since the city is superficially related to the village; the village is primary, natural, stable; the city is secondary, alluvium, changeable; the village is highly moral, naturally wise, with practical mind and biblical character; the city is arrogant, scholastically enlightened by theory. Such meanings of P.Kulish's homestead philosophy are in line with the Ukrainian agrarianist discourse of the beginning of 20th century. They found their further development in the works of M.Hrushevskiy, V.Lypynskiy and other civil and political figures and political parties of Ukraine. The basic principles of P.Kulish's homestead philosophy are in line with Central and Eastern European agrarianism, as they relate to the distinctiveness of peasantry, its outlook and culture. The peasantry appears as the bearer of high moral virtues, the embodiment of traditional values. Due to this, the peasantry dominates the city. For P.Kulish, peasant existence is different from the urban path of development.

Keywords: homestead philosophy, Kulish, ideology of Ukrainian agrarianism, homestead, city, peasantry.